

Diskusija par precizējumiem un labojumiem medijos

Kopsavilkums

2023. gada 14. jūnijā Eiropas Savienības mājā Rīgā notika biedrības “Latvijas Mediju ētikas padome” (LMĒP) organizētā diskusija par vadlīniju izveidi mediju veikto precizējumu un labojumu atspoguļošanai publikācijās un sižetos. Šis bija mediju nozares pārstāvjiem paredzēts pasākums, kurā piedalījās LMĒP biedri, mediju speciālisti no akadēmiskās vides un ar mediju darba pārraudzību saistīto valsts institūciju pārstāvji.

No mediju redakciju puses pasākumā piedalījās “Delfi”, “IR”, LETA, TV3, ReTV, LTV, Latvijas radio, “Saldus Zeme”, “Zemgale”, “Latvijas avīze” pārstāvji; no akadēmiskās vides – Rīgas Stradiņa universitātes un Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas pārstāvji, no valsts institūcijām – Kultūras ministrijas, SEPLP, NEPLP pārstāvji, kā arī organizatora, LMĒP pārstāvji. Pasākumu vadīja un moderēja LMĒP ētikas padomes priekšsēdētājas vietnieks Aivars Pastalnieks.

Iecere par vadlīniju izveidi LMĒP radās, redzot atkārtoties situācijas, kad mediji neveic kļūdu labojumus un precizējumus vai arī tos veic bez norādes, ka materiāls ir precizēts vai labots. Tādejādi šīs informācijas sākotnējie saņēmēji nesaņem norādi, ka informācija ir tikusi labota vai papildināta un tai vērts pievērst uzmanību vēlreiz. LMĒP uzskata par nepieciešamu uzlabot praksi, kā Latvijas mediji savās publikācijās un sižetos atspoguļo precizējumus, papildinājumus un kļūdu labojumus. LMĒP skatījumā, lielāka caurskatāmība no mediju puses, informējot par kļūdām, kā arī uzrādot veiktos precizējumus, palielinās cilvēku uzticēšanos medijiem. Tas būs signāls auditorijai, ka medijam ir atbildīga attieksme pret informācijas patiesumu, tas uzticas auditorijai, ļaujot tai uzzināt, kad un kāda informācija labota, papildināta, kāds ir labojumu iemesls. Ilgtermiņā šādai praksei ir potenciāls uzlabot medijpratību, veidojot cilvēkiem izpratni, ka patiesas un uzticamas informācijas sagatavošana un sniegšana ir sarežģīts, atbildīgs un resursu ietilpīgs darbs.

Pirms diskusijas tika veikta šīs tēmas izpēte – Sandra Sprudzāne (Dr.sc.comm.), Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas vadošā pētniece izveidoja pārskatu par labojumu uzrādīšanas teorētisko pamatojumu un labāko praksi, situāciju Latvijā un rekomendētajiem principiem. Sandra Sprudzāne minēja, ka, lai arī Latvijā šī tēma ir maz skatīta, citviet pasaulē tā ir daudz pētīta, tāpēc šai iniciatīvai veiktais pētījums ir balstīts gan uz intervijām ar Latvijas mediju pārstāvjiem, gan uz citās valstīs veiktajiem pētījumiem, secinājumiem, rekomendācijām un mediju praksi. Ar pētījumu tika iepazīstināti uz pasākumu aicinātie dalībnieki. Tāpat ikviens interesents var ar to iepazīties šeit https://site-775587.mozfiles.com/files/775587/9052023_Kludu_labojum_i_un_precize_jumi_medijos_Sprudzane.pdf.

Pasākumā Sandra Sprudzāne prezentēja pētījumu un atbildēja uz jautājumiem, vairāku mediju galvenie redaktori dalījās ar savu pieredzi par precizējumu un kļūdu uzrādīšanu. Tika apspriesti

dažādi ar šo tēmu saistīti jautājumi. Tas ļāva apzināt un izprast, kā uz šo tēmu raugās mediju vides pārstāvji un kā iedrošināt medijus nevis slēpt, bet uzrādīt precizējumus un kļūdu labojumus.

Iepazīstinām ar diskusijā izskanējušo.

Neizliksimies – visi kļūdās un pilnīgs nav neviens.

Ziņu aģentūras LETA galvenais redaktors Pēteris Zirnis atzina, ka no nepilnīgas informācijas un kļūdām pasargāts nav neviens. Kļūdīties var būt informācijas avots, kļūdīties var reportieris. LETA savas kļūdas neslēpj, attiecīgās ziņas parasti tiek precizētas un precizētā ziņa satur skaidras norādes par veikto precizējumu. LETA ziņām ir arī izveidots speciāls filtrs, ar kuru lietotāji var atlasīt un pamanīt tieši precizētās ziņas.

Arī Sandras Sprudzānes pētījumā vairums intervēto ir atzinuši dažāda svarīguma kļūdu neizbēgamību un to labošanas nepieciešamību. Kļūdas tiek pieļautas vai iezogas regulāri, tās ir dažāda veida (gramatika, interpunkcijas, terminu, skaitļu, u.c.). Lai arī kļūdas nav nekas slavējams, par tām svarīgāka ir medija reakcija pēc kļūdas, jo kļūda uzskatāma par atkāpi no normas un profesionālā standarta. Tāpēc arī šo atkāpi nepieciešams novērst.

Latvijas Televīzija (LTV) sava sabiedriskā medija statusa, ciešās uzraudzības un veidoto ziņu aktualitātes dēļ ir īpašā situācijā. LTV galvenā redaktore Sigita Roķe atzina, ka LTV ziņu dienestam nav daudz kļūdu, jo televīzijā strādā pieredzējuši redaktori, tomēr pieļautās kļūdas ir ļoti pamanāmas – tās tiek plaši apspriestas, LTV veidotais saturs ir kļuvis par dažādu interešu grupu cīņas lauku, auditorijas spiedienā ziņas tiek intensīvi pakļautas pārbaudei no dažādiem skatupunktiem, par LTV veidoto saturu daudz sūdzas, gan pamatoti, gan bez pamatota iemesla. Pastāv žurnālistikas/redakcionālas kļūdas (piemēram, intervija ar viltvārdi, kas uzdevās par A. Navaļņija palīgu L. Volkovu, piemontētais skaņu celiņš G. Astras pieminējuma atklāšanas reportāžā, citātu izvēle LTV sociālo mediju kanālos pieteiktajā ziņā). Tāpat gadās tehniskas kļūdas (Latvijas hokeja valstsvienības sagaidīšanas tiešraides sarežģījumi, K. Legardas intervijas tulkojums). Viņasprāt, kļūdu atzīšana ir arī veselīgas attieksmes un pašcieņas jautājums.

“Delfi” galvenais redaktors Filips Lastovskis atklāja, ka “Delfi” portālā strādā ap 140 darbinieki, daudz ir jaunu darbinieku, nedēļā tiek izveidotas apmēram 1000 satura vienības, no kurām tikai viena ceturtdaļa ir LETA ziņas, bet pārējās ir oriģinālsaturs. Šādā situācijā neprecizitātes un kļūdas ir neizbēgamas.

Kļūdu veidi un iemesli.

Sandra Sprudzāne secinājusi, ka kļūdu rašanos ietekmē daudzi faktori, nav viena izteikta aspekta, kura atrisināšana izslēgtu kļūdīšanos. Ārvalstu pētījumos secināts, ka mūsdienās kļūdu veidi medijos ir ļoti līdzīgi kā senāk, tāpat arī kļūdu atrašanās vietas. Precizējumi, labojumi, atvairināšanās galvenokārt attiecas uz faktu kļūdām. Gramatikas, interpunkcijas un citi tehniskas dabas kļūdu labojumi parasti tiek veikti bez norādēm uz to veikšanu.

Pēteris Zirnis LETA kļūdas iedala trīs grupās. Pareizrakstības un gramatikas kļūdas ir mazākā daļa no problēmas. Tās tiek ātri labotas, neatstājot pēdas. Otra grupa ir informācijas avotu pieļautās kļūdas. Tās ir neizbēgamas kļūdas. Standarta prakse ir pie sākotnējās precizējamās ziņas pievienot norādi, ka tā tikusi precizēta, un tad publicēt jaunu ziņu, virsrakstā, ka tā ir precizējums, kā arī paskaidrojumu un iekļautu precizēto informāciju. LETA ziņas nekad netiek dzēstas. Ziņas sākotnējais teksts tiek būtiski labots tikai ļoti retos izņēmuma gadījumos. Trešā kļūdu grupa ir pašas redakcijas pieļautās faktu kļūdas – nosaukumi, amati, skaitļi, procenti, aprēķini, nepietiekami izprasta kāda sarežģīta nianse. Arī veicot šos labojumus, LETA norāda, kas tika precizēts, dažreiz arī paskaidrojot precizējums cēloni un iemeslu. Oficiāli ziņu atsaukumi bijuši ļoti reti – kad bijis būtisks iemesls šādai formālai rīcībai. Piemēram, pretenzijas ar iespējamām juridiskām sekām.

Arī Filips Latkovskis “Delfi” kļūdas iedala trīs līmeņos. Zemākā līmeņa kļūdas ir, piemēram, valodas, pārrakstīšanās u.tml. kļūdas. Vidējā līmeņa kļūdas ir faktu u.c. kļūdas. To labojumi bieži satur norādi uz precizējumu vai labojumu. Lielās kļūdas ir tās, kad kļūdoties aizskarta kādas personas cieņa vai reputācija, tai nodarīts morāls kaitējums vai pamatīgi maldināta auditorija – tad seko atsevišķs atvainošanās raksts un atsaukums. Viņš min vairākus piemērus – maldinošā ziņa par Jura Savicka nāvi; pie raksta par kādas tiesneses apcietināšanu pievienots citas tiesneses ar tādu pašu vārdu foto; nepamatota ziņa par publiskas personas šķiršanos; viltus ziņas pārpublicēšana.

Kļūdīšanās ne vienmēr ir nejauša.

Sandra Sprudzāne vērš uzmanību, ka kļūdas var būt ne vien nejaušas, bet arī sistēmiskas. Piemēram, apstāklis, kas veicina neprecizitāti un kļūdīšanos un arī kavē to atzīt, ir situācijas, kad žurnālistus vada vēlme būt pirmajiem ar jaunumu un tikt pamanītiem. Rezultātā žurnālists uzņemas risku, vienlaikus cerot, ka ar materiālu viss būs kārtībā. Šādi pielaistas kļūdas ir arī grūtāk atzīt. Nereti, apzinoties pieļauto risku, žurnālists jau savlaicīgi izmanto dažādas atrunas – “iespējams”, “informācija vēl tiek precizēta” u.tml.

Kļūdu novēršanu var veicināt atbilstoša redakcijas politika un tās ievērošana. Kāpēc LETA neuzķērās uz viltus informāciju par Jura Savicka nāvi? Pēterim Zirnim bija vienkāršs skaidrojums – LETA redakcijas politika paredz, ka informācijai, kas nāk no neuzticamiem avotiem, ir jāmeklē apstiprinājums citā avotā. Tas attiecas arī uz “karstajām” ziņām.

Pie sistēmiskiem apstākļiem, kas veicina kļūdīšanos un pat neētisku rīcību, Filips Lastovskis minēja no medija redakcijas politikas izrietošos iekšējos žurnālistiskās kvalitātes standartus. Piemēram, medijā, kura mērķis ir tikai klikšķi, veidojas tendence sagatavot sensacionālu, bieži cilvēka cieņu degradējošu un uzmanību patērējošu izklaidējošu saturu. Tas negatīvi ietekmē žurnālistikas kvalitāti un žurnālistu atbildību. Šādam periodam cauri gājuši arī “Delfi”, bet tas palicis pagātnē; ap 2013./2014. gadu “Delfi” uzņēma kursu prom no klikšķu medībām un atkarības no trešo pušu satura. Šobrīd trīs ceturtdaļas materiālu ir pašas redakcijas veidoti.

Žurnālistiem neērta un nepatīkama tēma

Aivars Pastalnieks uzskata, ka precizēšanas, kļūdu labošanas un atvainošanās tēma medijiem ir neērta un grūta; nereti žurnālisti un redaktori to uztver saasināti. Arī uz šo diskusiju dalīties ar pieredzi viņš aicināja kāda nozīmīga medija vadītāju, bet šis cilvēks ne vien atteicās pats, bet neieteica piedalīties arī kolēģim/ei.

Pieminot LMĒP Ētikas padomes pieredzi, Aivars Pastalnieks minēja, ka tā ik mēnesi saņem vairākas sūdzības. Liela daļa ir nepamatotas, bet tajos gadījumos, kad sūdzības ir pamatotas, bieži redzams, ka medijiem ir grūti atzīt kļūdas. Viņš secina, ka Latvijas mediju vidē ir nostiprinājies uzskats, ka, ja žurnālists pieļauj kļūdu, viņš ir rīkojies neprofesionāli, bet kļūdas labošana tiek uztverta nevis kā profesionāla rīcība, bet kā atgādinājums par neprofesionālu rīcību. Aivars Pastalnieks atzina, ka, domājot par paša kļūdīšanos, arī viņa paša pirmā instinktīvā reakcija ir bijusi tieši tāda pati.

Arī Sandra Sprudzāne pētījuma veikšanā bija saskārusies ar vairāku mediju nevēlēšanos runāt par šo tēmu. Secināms, ka pašu mediju attieksme pret kļūdīšanos ir divdabīga. Daļa mediju, baidoties no publiskā nosodījuma, izvairās no nepilnību un kļūdu atzīšanas, uzrādīšanas un labošanas. Pastāv bažas ar kļūdu atzīšanu zaudēt auditorijas uzticību. To ilustrē kāda intervētā mediju pārstāvja iztēlotā auditorijas reakcija: “Ja medijs kļūdās mazās lietās, tad jau kļūdās arī lielās lietās” un pārliecība, ka, regulāri uzrādot savas kļūdas, medijs zaudēs auditorijas uzticēšanos.

Sigita Roķe piemin, ka mediju vidē ir nereti ir vērojama arī pārspīlēti augsta pašapziņa, kāds teiktu, pat narcisms, kura galējā izpausme ir aptuveni šāda: “Mēs neatzīsim kļūdu, mēs neklūdamies, no mums neizspiedīs tās atzīšanu!”

Vairāki diskusijas dalībnieki kā piemēru gadījumiem, kad medijam būtu bijis jābūt paškritiskākam, nosauca TV3 pirms vairākiem gadiem izplatīto maldinošā informāciju, ka bijušajam CVK vadītājam Arnim Cimdamam bijis viltots Covid-19 vakcinēšanās sertifikāts. Maldinošā informācija izskanēja plaši, uz to atsaucās arī citi mediji, bet TV3 atsaukums un atvainošanās bija grūti pamanāma un šķita negribīga. Šajā situācijā, vairāki diskusijas dalībnieki norādīja, būtu bijis korektāk, ja žurnālists, kas maldinošo informāciju puda ēterā, tādā pašā formātā būtu atvainojies, bet televīzija būtu sniegusi arī plašāku skaidrojumu, izplatot to dažādās platformās. Andrejs Mēters, pašreizējais TV3 ziņu un informatīvā dienesta vadītājs šo situāciju gan atturējās komentēt, jo tā bija notikusi pirms viņa pievienošanās TV3.

Atzīt nepilnības vai slēpt?

Pētījumā iekļautajam viedoklim, ka kļūdu atzīšana mazina auditorijas uzticēšanos, nepiekrīt LETA galvenais redaktors Pēteris Zirnis. Viņa pieredze liecina pretējo – fakts, ka LETA labo kļūdas un turklāt dara to iespējami caurskatāmi, nodrošina tai auditorijas uzticēšanos. Pašreizējā labojumu uzrādīšanas prakse ziņu aģentūras ētikas kodeksā tika ieviesta ap 2000. gadu, adaptējot t.s. rietumu mediju praksi. LETA rakstiskais ētikas kodekss paredz, ka kļūda ir jālabo un tas jādara ātri. Šī pieeja aģentūrai nav radījusi nekādus sarežģījumus.

Arī Aivars Pastalnieks atzīst, ka šī otrā pieeja, kas izplatīta t.s. rietumu medijos, ir balstīta uz apzināšanos, ka medijs bez kļūdām nevar pastāvēt, un apsvērumu, ka, atzīstot kļūdas, medijs auditorijas uzticēšanos nostiprina. Sandra Sprudzāne piemin ASV veiktu pētījumu, kur lielākā daļa auditorijas pozitīvi novērtēja medija veiktos precizējumus un labojumus.

Sigita Rože akcentē, ka kļūdu atzīšana ir ne vien veids, kā medijam palielināt uzticamību, bet arī veids, kā žurnālists var parādīt, ka ir cilvēks, nevis darba mašīna. Tas var būt arī nepieciešams, jo nereti medijiem un žurnālistiem pārmet iedomību un vīzdegunību.

Diskusijas dalībnieki sliecās piekrist, ka medijiem vairāk atzīstot kļūdas, tie kļūs uzticamāki. Medijs tādā veidā var kļūt stiprāks, jo to, kas atzinis kļūdu un tās atzīsti regulāri, ir grūtāk “noēst”. Savukārt tie cilvēki, kas medijos saskata ienaidniekus, izvēlas ticēt sazvērestības teorijām un tic līdzīgi domājošu personu izplatītajai informācijai sociālajos medijos, turpinās atrast iemeslus, kāpēc neuzticēties medijiem, neatkarīgi no medija rīcības neprecizitāšu un kļūdu gadījumā.

Labojums vai precizējums?

Sandra Sprudzāne uzskata, ka kļūdu labošanas formulas pamats ir vienkāršs. Ar vienu vārdu “informācija precizēta” gan nebūtu pietiekami. Lasītājam jāļauj uzzināt, ka veikts precizējums vai labojums, kur bijusi kļūda vai neprecīzi dati, kāda ir patiesība. Medijs var šo informāciju arī izvērst, skaidrot, izglītēt. Pēteris Zirnis norāda, ka izcils piemērs kļūdu labojumu pasniegšanai ir “Rīgas laiks”, kas to dara ar stilu un pašironiju.

Sandra Sprudzāne vērš uzmanību, ka digitālās iespējas medijiem ļauj arvien vairāk izmantot vairākus kanālus un dažādot satura pasniegšanas formas. Piemēram, portāls un sociālie mediji, vai televīzija, ziņu portāls, sociālie mediji. Attiecīgi, atbildīga pieeja kļūdu labošanai ir censties sasniegt visus cilvēkus, kas jau saskārušies ar kļūdaino informāciju. Tas nozīmē to darīt dažādajos kanālos un izmantotajos formātos, arī sociālajos medijos. Tāpat medijs var sekot līdzi, vai kāds nav pārpublicējis tā informāciju un izplatījis kļūdu. Medijam šāda labošana uzliek papildus slodzi un var pastiprināt jau pastāvošo dilemmu: būt pirmajam vai būt precīzam.

Jautājumus medijiem rada arī terminu “labot” un “precizēt” izvēle. Kuru apzīmējumu lietot? Sandra Sprudzāne skaidro, ka abiem vārdiem ir līdzīga nozīme. Tomēr “labot” skan dramatiskāk, tam ir vairāk asociāciju ar kļūdīšanos (skolās kādreiz bija “kļūdu labojumi”). “Precizēt” ir neitrālāks vārds. Mediju prakse šajā jautājumā ir dažāda. Žurnāls “Ir” un laikraksts “Zemgale” raksta “kļūdu labojums”. Pēteris Zirnis uzskata, ka nav būtiski, kur no šiem vārdiem lieto, katrs izvēlas sev piemērotāko. LETA to ievieto virsrakstā, tāpēc izvēlas rakstīt “precizēts”, jo tas ir īsāk nekā “kļūdu labojums”.

Guntars Līcis norāda uz niansēm. Kļūdas gadījumā atbilstošāks ir “labojums”, nepilnīgas informācijas gadījumā – “precizējums”. “Precizējums”, protams, skan maigāk. Ir situācijas, kad jālieto “kļūdu labojums”, nevis “precizējums”. Piemēram, vai viltus ziņas gadījumā par J. Savicka nāvi būtu atbilstoši “precizēt”, ka J. Savickis nav miris? Pauls Raudseps uzskata, ka “precizējums” visatbilstošākais ir situācijās, kad informācija ir bijusi nepilnīga vai pārprotama.

Runājot par precizējuma vietu un formu materiālā, Aivars Pastalnieks dalījās ar pieredzi, žurnālā reiz pieļaujot kļūdu par F1 vēsturi. Precizējums tika publicēts žurnāla nākamajā numurā grūti pamanāmā vietā – Aivars Pastalnieks spēj paironizēt par instinktu kļūdas slēpt un padarīt nemanāmākas.

Linda Rasa ir skeptiska par Sandras Sprudzānes rekomendāciju drukātajai presei labojumu drukāt tajā pašā lapā, kā arī pirmajā lapā. Viņa vērs uzmanību, ka laikraksta pirmajā lapā jau tā ir maz vietas, un tā nešķiet piemērota ziņošanai par labojumu. Sandra Sprudzāne uzskata, ka tas atkarīgs no kļūdas nozīmības. Nozīmīgas kļūdas labojuma gadījumā pirmās lapa var būt atbilstoša (*LMĒP piebilde - nesen Lielbritānijas preses regulators IPSO uzdeva laikrakstam The Sun publicēt atvainošanos pirmajā lapā par Džeremija Klārksona viedokļrakstu par Meganu Mārplu. Tas tika atzīts par seksistisku. Laikraksts atvainošanos publicēja pirmajā lapā.*)

Atvainošanās

Sandra Sprudzāne min, ka uzmanību piesaistošs veids, kā pavēstīt par kļūdu, ir atsevišķs atvainošanās raksts ar norādi, ka bijusi kļūda. Pievēršot auditorijas uzmanību ar atvainošanos, mediji iegūst iespēju sniegt plašāku skaidrojumu, kā kļūda radusies. Tādā veidā iespējams veidot auditorijā izpratni par medija darba specifiku un sarežģītību.

Viņa min, ka atvainošanās termins un forma medijos Latvijā nav izplatīta, ārzemēs to izmanto biežāk. Sandra Sprudzāne norāda, ka atvainošanās ir saistīta arī ar to, cik būtiska medijam ir sava auditorija. Dažkārt medijs pēc kļūdas pielaišanas atvainojas tikai personai, kas ar kļūdu ir aizskarta, bet neiedomājas atvainoties savai auditorijai. Tomēr ir arī pētījumi, kas parāda, ka auditorija novērtē ne tikai kļūdu labojumu, bet arī atvainošanos. Sagatavotajā pārskatā Sandra ietvērusi dažus piemērus, kādā veidā un par ko laikraksti atvainojās lasītājiem pirms 30-40 gadiem. Pētījuma ietvaros veiktajās intervijās arī sadzirdēts, ka medijiem nav skaidrības par kādām kļūdām būtu jāatvainojas, par kādām - nē. Šo skaidrību var medijs var panākt apzinoties kļūdu veidus un izveidojot atbilstošu rīcības aprakstu. Taču tai jābūt paša medija brīvprātīgai iniciatīvai. Tāda liecina par medija atbildīgumu un kvalitāti.

Diskusijas dalībnieki piekrīt, ka, lai arī atvainoties auditorijai var jebkurā situācijā, par sīkumiem nebūtu jāatvainojas. Atvainoties vai neatvainoties, ir medija paša ziņā. Guntars Līcis un Ieva Vilmane-Zvonkus min, ka reģionālais laikraksts labi apzinās savu auditoriju, tam ar to ir ciešas saites, lasītāji izvēlas redakciju informēt pa telefonu, tāpēc vārds "atvainošanās" pie kļūdu labojuma ir ierasta prakse. Auditorija gan pamana kļūdas, gan vēro medija redakciju. Ja redakcija labo kļūdu, auditorija secina: "Godīgs līdz galam! Pat ja nesanāca un kļūdījās." Atvainoties tomēr var būt gūti, atzīst Ieva Vilmane-Zvonkus. Reizēm atvainošanos palīdz uzrakstīt kolēģis.

Vai atvainošanās vārda pieminēšana ir būtiska? Sandra Sprudzāne atzīst, ka pētījumus par šo jautājumu Latvijā nav redzējusi.

Žurnāls "Ir" uzskaita savas kļūdas, labo tās, bet bez īpašas vajadzības neatvainojas par tām. Aivars Pastalnieks dalās ar otras neuzmanības kļūdas piemēru, izceltā citāta vietā žurnālā nodrukājot *Lorem ipsum* veida tekstu. Lai arī viņam šī kļūda likās būtiska, atklājās, ka auditorijai tā nebija nozīmīga, daudzi pat to neuztvēra kā kļūdu, tāpēc redakcija par to neatvainojās.

Kā situācija, kad atvainošanas arī auditorijai bija nepieciešama, bet medijs tā īsti neatvainojās, tiek minēts TV3 izplatītā ziņa ar maldinošo informāciju, ka A. Cimdaram bijis viltots Covid-19 vakcinēšanās sertifikāts.

Aivaram Pastalniekam labs piemērs par to, kā notikusi atvainošanās, ir LTV žurnāliste Ina Strazdiņa, kura pēc kļūdas pieļaušanas – sarunas ar viltus personāžu – pati vēlējās uzrunāt skatītājus, atvainoties un izskaidrot, kā šī kļūda radusies.

Nozīme var būt arī tam, cik ātra ir atvainošanās, lai sašutumam par pielaisto kļūdu nepievienos kritika par augstprātību, glēvumu, profesionalitātes trūkumu. Sigita Roķe informē, ka LTV kļūdu gadījumos gan Ina Strazdiņa, gan Ilja Kozins atvainojās ātri, izmantoja arī savus kontus sociālajos medijos, kad tur sākās diskusija.

Ja pacenšas, atvainošanas iespējams pārvērst efektā. “Delfi” izvēlējās nekavējoties atvainoties Jurim Savickim un darīja to neslēpjot lasītājiem, turklāt ar gaumīgu humoru. Rezultātā no liela defekta sanāca arī neliels efekts.

Kļūdas gadījumā godīgums pret auditoriju ir svarīgāks, nekā vainīgā uzrādīšana. Filips Lastovskis kā piemēru tam min, ka “Delfi” ir rakstījuši atvainošanas par kļūdainu ziņu, kas pārpublicēta no LETA.

Bija vai nebija kļūda?

Izpratne par to, vai viena un tā pati informācija ir bijusi kļūdaina un būtu precizējama, var atšķirties ne vien mediju starpā, bet arī starp vienas redakcijas pārstāvjiem.

Šīs atšķirības var tik uztvertas jūtīgi, īpaši ja viens medijs norāda, ka ir precizējis no otra medija pārpublicēto informāciju, bet sākotnējais medijs tam neredz pamatu. Tomēr atšķirīgi skatu punkti ne vienmēr nozīmē, ka medijs neuzticas otram medijam vai nav pietiekami solidārs ar to. Katram medijam var būt atšķirīgs skatījums uz jauno informāciju, veids kā to atspoguļot un izpratne par savu pienākumu publikācijā iesaistīto personu un savas auditorijas priekšā. Tā “Delfi”, pievienojot vārdu “precizēts” ir papildinājuši portāla ziņu (“Vakcinācijas jautājumu vēstules parakstīšana sašūpo VK komunikatores krēslu, vēsta laikraksts (precizēta)”, kuras sākotnējais avots ir “Latvijas avīze” (“Paraksts maksā amatu: Valsts kontrolieris uzteicis darbu padotajai, kura parakstījusi vēstuli ar jautājumiem par vakcināciju” 11.06.2021.). “Delfi” to uztver kā nepieciešamu papildinājumu situācijā, kad par publikācijā pausto Valsts kontrolieris sniedz jaunu informāciju, savukārt “Latvijas avīze” tajā saredz netiešu “Delfi” norādi, ka “Latvijas avīze” sākotnēji publicētā ziņa bijusi kļūdaina. Tomēr laikraksta redakcija tā neuzskata un nepieciešamību pēc papildinājuma nesaskata.

Medijos apskatītās situācijas bieži ir diskutablas. Sigita Roķe atzīst, ka ar faktu, uzvārdu, amatu u.tml. kļūdām ir vienkārši; daudz sarežģītāk ir, kad materiālā atspoguļots pasaules uzskats vai sabiedrībā pastāvošās valodas un citas normas. Tā diskutabli kļuvuši vārdi “nelegālie imigranti”, cūku tēlu izmantošana humoristiskā komiksā. Arī intervētā krievu tautības pārstāvja izvēlētais citāts izrādās

aizvainojošs krievi. Cits sūdzas, ka pienācīgā apjomā televīzijā nav atspoguļota kāda pretkrieviskā iniciatīva.

Sandra Sprudzāne atzīst, ka arī uz “Dožg” sižetu, kurā aicināts ziedot Krievijas armijai, var skatīties divējādi. Raugoties no mediju brīvības aspekta, kļūdu var arī nesaskatīt. Savukārt, atzīstot Krieviju kā agresorvalsti, par kļūdainu var uzskatīt redakcijas nostāju, akceptējot šādu sižetu. Pauls Raudseps uzskata, ka mediju redakcionālo izvēli nebūtu īsti pareizi skatīt kļūdu kategorijās. Savukārt Filips Lastovskis uzskata, ka jautājums, kāpēc mediji raksta par vienu vai citu tēmu, vienmēr ir aktuāls. Lai arī tā ir redakcionāla izvēle, arī redakcionālā izvēle var būt kļūdaina. Par to maz diskutē publiski. Tomēr, kad notiek diskusijas redakcijas iekšienē, reizēm tiek secināts, ka kļūda var būt konkrēta raksta eksistence, jo ir lietas, kurām vispār nav jābūt publicētām. Tomēr šie ir jautājumi, kas primāri prasa dziļākas diskusijas pašas redakcijas iekšienē.

Sandra Sprudzāne min, ka medijiem ir iespējas informēt ne vien par kļūdām savos materiālos, bet arī žurnālistu vai redakcijas rīcībā, kad tā ir saistīta ar materiālu tapšanu.

Īpaši nepatīkama ir kļūdu atzīšana spiediena rezultātā, jo sevišķi, ja medijs kļūdu nesaskata. To smagāk izjūt elektroniskie mediji, kuru regulējums dod tiem maz laika diskutablās situācijas izvērtēšanai, un bažas par iespējamo sodu liek tiem pieņemt lēmumus, ko vēlāk nākas nožēlot. Šāds gadījums palicis Anitas Braunas atmiņā, kad televīzijas sižets un sūdzība bijusi par sarežģītu ar ārstniecības nozari saistītu jautājumu un uzņēmuma spiediena un juristu draudu rezultātā medijs laboja informāciju. Notikumu attīstība vēlāk gan parādīja, ka kļūdas nav bijis un sižetā skatītais uzņēmums patiesībā bijis afēras centrā.

Iespējamas arī situāciju, kad skatījumu ietekmē izmaiņas kontekstā. Piemēram, pirms vairākiem gadiem Ukrainas militārai struktūrai “Azov” kāda redakcija piedēvēja neonacistisku ideoloģiju. Par to domas dalījās, redakcija tika kritizēta par šo nostāju, taču cieši pastāvēja uz savu. Kontekstu mainīja Krievijas iebrukums Ukrainā, un uzskatam par “Azov” kā neonacistisku organizāciju zuda pamatojums. Daļā ietekmētās auditorijas tas nostiprināja pārliecību, ka žurnālisti bija kļūdījušies. Diskusijas dalībnieku ieskatā, šādā situācijā būtu lietderīgi, ja medijs atgrieztos pie tēmas, skaidrotu situāciju un dažādos kontekstus un paskaidrotu, vai tā skatījums tagad ir mainījies. Taču, to nedarot vai darot tikai Twitter ierakstā, žurnālistu vēsts nerasniedz jau ietekmēto auditorijas daļu.

Brīvprātīgi vai piespiedu?

Sandra Sprudzāne ir pārliecināta, ka informācijas precizēšana, kļūdu uzrādīšana un labošana ir mediju ētikas jautājums, un tas jā dara brīvprātīgi. Akadēmiskajā pasaulē ir nostiprinājusies atziņa, ka kļūdu atzīšana bez ārējā spiediena raksturo medija atbildības pakāpi.

Viņa uzskata, ka jābūt bažīgiem nevis par to, ka mediji kļūdās, bet, ja kļūdainas ziņas regulāri netiek labotas vai precizētas – tad tās turpina izplatīties, reizēm kļūstot par dezinformāciju vai iekļaujoties dezinformācijas naratīvos. Medijiem neuzņemoties atbildību par kļūdām, auditorijai var veidoties priekšstats, ka medijos kļūdu nav – šo priekšstatu cilvēks var nepamatoti un nekritiski attiecināt uz visiem sevis patērētājiem medijiem un visu informāciju.

Vai tiesiskais regulējums šajā jomā ir pietiekams? Diskusijas dalībnieki norāda, ka pastāv atšķirības starp dažādiem medijiem tiesiskā regulējuma jomā (papildus pašregulācijai) – elektroniskie mediji ir vairāk regulēti, tos regulē NEPLP un SEPLP, drukātie mediji ir brīvāki, par tiem var sūdzēties tikai tiesā. Pauls Raudseps vērš uzmanību, ka likumdošana aizsargā cilvēka godu un cieņu pret neslavas celšanu, ļaujot tam vērsties tiesā. Savukārt citi jautājumi par informācijas precizitāti un patiesumu nebūtu regulējami ar likumiem, jo tie cieši saistās ar vārda brīvību, bet vārda brīvība ietver tiesības arī kļūdīties. Ciešāka satura regulācija ved totalitārās valsts virzienā. Būtu bīstami, ja valsts amatpersonas mēģinātu regulēt jebkuru mediju satura jautājumu.

Rakstiska apņemšanās ir saistošāka.

Sandra Sprudzāne ir pamanījusi, ka Latvijas redakciju ētikas kodeksos jautājums par rīcību pēc kļūdu un neprecizitāšu pieļaušanas nav izvērts. Tas vedina domāt, ka šis jautājums arī netiek uzverts kā svarīgs.

Tieši tajā redzama arī lielākā atšķirība starp Latvijas mediju vidi un, piemēram, ASV žurnālistiku. Kad medijs publisko politiku, kurā apraksta, kā redakcija labo dažādas kļūdas, tā kļūst par publisku apņemšanos. “The Washington Post”, “The New York Times” ir spilgti piemēri, ka mediji var izveidot un padarīt publisku savu nostāju un apņemšanos labot kļūdas. Šiem un citiem medijiem redakcijas politikas sadaļa par kļūdu labošanu jau samērā detalizēti norāda, kuras kļūdas ir jālabo, jāuzrāda, jāskaidro, kuras nav. Tomēr nav arī tā, ka šajās mediju pašu veidotajās vadlīnijās viss būtu sīki atrunāts. Lai arī akadēmiskajā pētniecībā kļūdas iespējams klasificēt detalizēti, šo mediju publiskotie redakciju politikas apraksti rāda, ka kļūdas drīzāk tiek iedalītas divās kategorijās – būtiskas un nebūtiskas kļūdas, dodot redakcijai pietiekamu brīvību izvērtēt katru gadījumu un lemt par atbilstošāko rīcību.

Latvijā ieskatu kļūdu labošanā dod dažādi piemēri no mediju prakses. Starp pozitīvajiem piemēriem, kā mediji Latvijā informē par pieļautajām neprecizitātēm un kļūdām ir piebilde virsrakstā (“precizēta informācija”). Vārds “precizēts” tiek izmantots biežāk nekā “labots”. Laba prakse ir pievienot skaidrojumu, kas un kur ticis precizēts, kāds ir kļūdas vai precizējuma iemesls. LSM.lv izmanto arī citus raksta elementus (piemēram, speciāls rāmītis), lai pievērstu uzmanību veiktajam labojumam.

Filips Lastovskis atzīst, ka šobrīd “Delfi” ētikas kodeksā par kļūdu labošanu ir tikai viens, turklāt abstrakts punkts, tāpēc viņš apņēmis izstrādāt detalizētākas vadlīnijas “Delfi” redakcijai līdz šī gada rudenim.

Visam ir robežas.

Kļūdu atzīšanu gan nevajadzētu izmantot par attaisnojumu paviršībai. Pārlietu bieža kļūdīšanās ir signāls redakcijai, ka nepieciešams meklēt un novērst problēmas cēloņus. Nav arī kādas pieļaujamās kļūdu normas, katram medijam tā būs citādāka. Piemēram, Sigita Rože cer, ka nenonāks līdz tam,

kad LTV ziņās iezagsies trīs nozīmīgas kļūdas nedēļā. Pret kļūdām mediju sargā atbildīga izturēšanās un pieredzējušu producentu izmantošana.

Kļūdu daudzums medijos – neizdibināms.

Vai ir pieejami dati par to, vai kļūdu apjoms medijos Latvijā pieaug? Vai vispār šādus datus ir iespējams iegūt? Sandra Sprudzāne atzīst, ka šādu pētījumu nav. Arī medijos izpratne par savu darbu ir ļoti atšķirīga, katram ir sava mēraukla. Tāpat ir sarežģīti apzināties kļūdu apjomu medijos, jo auditorijas uzmanības lokā nonāk tikai spilgtākās kļūdas (piemēram, gadījumi ar ziņām par A. Cimdaru, J. Savicki), kamēr par kļūdām, kas netiek uzrādītas un labotas, auditorijai ir tikpat kā neiespējami uzzināt. Arī redakciju iekšienē informācija par žurnālista apzinātajām kļūdām savā materiālā ne vienmēr nonāk līdz redaktoriem.

Tomēr kļūdu apjomam nebūtu pamatota iemesla pieaugt. Kļūdīšanos palīdz samazināt iekšējās iniciatīvas, kad izvēlēta regularitātē tiek apkopotas apzinātās kļūdas un žurnālisti tiek ar šo informāciju iepazīstināti. Arī tehnoloģijas dod iespējas kļūdīšanos mazināt, sākot no pareizrakstības pārbaudes datorā, līdz speciāli izveidotiem rīkiem, kas kļūdu pamanīšanā un ziņošanā iesaista auditoriju. Interneta portālos un sociālajos medijos ir iespēja arī atbilstoši reaģēt – labot kļūdas, darīt to ātri, izskaidrot, pievērst lasītāju uzmanību labojumiem.

Pēteris Zirnis uzskata, ka apkopota informācija par mediju kļūdām un labošanas praksi palīdzēs medijiem labāk apzināties situāciju nozarē un attīstīt savu individuālo kļūdu “izķeršanas” un labošanas praksi.

Redakcijas un mediju vides kultūra

Kas sekmētu kļūdu labošanu, skaidrošanu? No kā izvairīties? Vairāki diskusijas dalībnieki min, ka jāveido kļūdu apzināšanai, labošanai atbilstoša un atbalstoša medija iekšējā vide. Laba prakse ir censties kļūdas apzināt un par tām diskutēt. Pēteris Zirnis atminas reizi, kad viņš bija pieaicināts kā mediators uz diskusiju “Delfi” redakcijā, kad par kādu jautājumu bija izveidojušies divi grūti samierināmi viedokļi. Sigita Rože min, ka kļūdas tiek apspriestas LTV redakcijā. Filips Lastovskis iesaka nebaidīties redakcijās par tām brīvi un nopietni diskutēt. Pēc viņa domām, būtiski ir mainīt žurnālistu filozofiju šajā jautājumā – lai kļūdas tiktu atzītas un uzrādītas, nevis tikai klusiņām izlabotas. Kļūdu labošanas tēmai jābūt vienam no redakcijas dienaskārtības jautājumiem.

Sandra Sprudzāne kā piemēru piemin kādu ārvalstu mediju, kas kļūdas pielaidušos žurnālistus sūtīja uz apmācībām; rezultātā kļūdu kļuva mazāk.

Guntars Līcis akcentē, ka būtiski ir izmainīt skatījumu uz kļūdām, veidot sapratni, ka kļūdīties ir normāli. Katrai redakcijai gan būs savs ceļš, kā šo sapratni veidot un nostiprināt.

Diskusijas dalībnieki akcentē, ka svarīgi, lai veidotos arī atbilstoša mediju vide, kas iedrošinātu atzīt nepilnības un kļūdīšanos. Tas panākams ar koleģialitāti, draudzīgumu, draudzīgu toni saziņā, atbalstu, savstarpējo informēšanu, piemēram, laicīgu brīdināšanu, ja medijs apstrīdēs otru mediju vai informēs par citā medijā strādājoša žurnālista nozīmīgu kļūdīšanos. Pēteris Zirnis min piemēru, kad lielas kļūdas labojuma gadījumā pats sazinājies ar kolēģiem citos medijos, lai informētu par nepieciešamo labojumu no LETA pārpublicētajā informācijā. Filips Lastovskis atceras, ka pirms “Delfi” publikācijas par nozīmīgu un plašu rezonansi izraisījušu LTV kļūdu, ir sazinājies ar kļūdu pielaidušo žurnālisti un pabrīdinājis, ka “Delfi” tomēr rakstīs par šo gadījumu.

Uzraudzīt un sodīt?

Kā būtisks apstāklis, kas kavē kļūdu atzīšanu un labošanu, diskusijā tiek izcelts sagaidāmais sods. Tas attiecas kā uz regulētajiem medijiem, kurus pārrauga NEPLP un SEPLP, tā arī uz sodīšanu redakciju iekšienē. Sodīšanas tēmai, protams, ir nianse. Ir vietā darbības, kas vērstas uz kļūdu novēršanu nākotnē, – darbiniekam pašam jāpaskaidro kļūda auditorijai, žurnālists tiek pārcelts un viņa personībai un interesēm atbilstošāku redakciju. Bezcerīgos gadījumos, kad būtiskas kļūdas atkārtojas pārāk bieži, arī pārtraukt darba attiecības var būt atbilstoša rīcība. Tomēr, kā vērtēt gadījumu no kāda laikraksta vēstures, kad jauns žurnālists, kas kļūdījies, bargi sodīts ar atlaišanu, arī lai sods kalpotu par pamācību citiem žurnālistiem? Kādu efektu iecerētā pamācība patiesībā devusi?

Vairāki galvenie redaktori akcentē, ka tieši centieni sodīt par kļūdām ir fundamentāla problēma Latvijā. Viens no galveno redaktoru uzdevumiem ir nodrošināt, lai žurnālists netiktu sodīts. Pēteris Zirnis uzskata, ka sodīšanai ir pretējs efekts, savukārt kļūdīšanās ir neizbēgama, jo tā ir raksturīga cilvēkam. Tāpēc LETA iekšējā procedūra paredz, ka par kļūdām neviens netiek sodīts. Tā vietā kļūdas tiek analizētas, lai tās nepieļautu nākotnē.

Kļūdas atzīšana pati par sevi ir godprātīga rīcība. Taču ne vienmēr uzraudzības iestādes uz to raugās tāpat. Piemēram, pēc sižeta par G. Astras pieminējuma atklāšanu žurnālists steidzās atvainoties par neētisko rīcību. Neraugoties uz to, NEPLP tik un tā uzsāka administratīvo lietu, kas beidzās ar sodu oficiāla brīdinājuma veidā. Medijiem šādi lēmumi ir būtiski, jo šādi sodi summējas. Citreiz tie var izpausties naudas sodos. Daļa mediju ir pakļauta dubultam regulējumam – pašregulācijas mehānismiem un valsts regulācijas mehānismiem. Šiem medijiem kļūdas publiska atzīšana, ko papildina oficiāls sods, nešķiet taisnīga (*LMĒP piezīme – arī nesenajā NEPLP lēmumā par TVNET, medijs atzina kļūdu, taču tas nenovērsa naudas soda uzlikšanu*).

Kļūdu pamanīšanas nozīme un auditorijas loma tajā.

Svarīgs priekšnoteikums kļūdu labošanai ir to pamanīšana. Sandra Sprudzāne vērš uzmanību, ka pētniekiem ir grūti uzzināt, cik bieži, par ko, kādā veidā medijs kļūdās, ja kļūdas netiek uzrādītas. Arī žurnālisti un redakcija var palikt neziņā par pieļautajām neprecizitātēm un kļūdām. Auditorija kļūdas palīdz pamanīt. Digitālajos kanālos ir iespējas izveidot mehānismus, lai auditorija var ziņot par iespējamajām kļūdām. Tomēr šiem mehānismiem jābūt izstrādātiem tā, lai to lietotājam būtu iespēja

skaidri norādīt, kas ir kļūdains. Tāpat svarīgi, lai šie mehānismi būtu pamanāmi, strādātu dažādās platformās (piem., portālu apmeklējuma gadījumos ne vien datoros, bet arī mobilajās ierīcēs).

Būtiski, lai par lasītāju ziņotajām kļūdām un labojumu nepieciešamību uzzinātu arī redaktori. Pēteris Zirnis skaidro, ka LETA lasītāja ziņojumu par kļūdu saņem redaktors, kas to izvērtē un, ja vajadzīgs, nodod reportierim.

Reģionālo mediju pārstāvji Guntars Līcis un Ieva Vilmane-Zvonkus norāda, ka reģionos laikrakstu lasītāji izmanto iespēju ziņot redakcijai par pamanītajām kļūdām. Medijam tad dod arī iespēju pateikt paldies lasītājiem par palīdzēšanu būt precīziem.

Filips Lastovskis iezīmē citu tendenci – žurnālistu norobežošanos no auditorijas. Bieži tam ir pamats, piemēram, telefona celšana pilnmēness laikā var beigties ar garu un pārsvarā bezjēdzīgām monologu uzklaustīšanu. Arī par portālos pievienotajām atsauksmēm un e-pastiem nereti žurnālisti iztēlojas ka kritizētāji ir trolli, kuru mērķis ir tikai traucēt. Rezultātā žurnālistam negribas iedziļināties saņemtajā informācijā, arī labot kļūdas, baidoties, ka trolli turpinās “piesieties”. Taču tāds skatījums bez nianšu izšķiršanas ir kļūdains. Daudzos gadījumos šie cilvēki nav trolli, bet medija auditorija; cilvēki saskata nepilnības, par tām ziņo, jo vēlas, lai materiāli būtu patiesi, precīzi.

Vadlīnijas vai rekomendācijas?

Vai iespējami risinājumi, kas uzlabos mediju praksi un mainīs to, kā paši žurnālisti vērtē precizējumu un labojumu veikšanu un atzīšanu?

Sandra Sprudzāne atgādina, ka veicot pētījumu, no žurnālistiem izskanēja, ka pašiem pietrūkst skaidrības, kas ir būtiska kļūda, kas nebūtiska, kāds ir paša redakcijas iekšējais process to fiksēšanai un labošanai. Tāpat no žurnālistiem izskanēja vēlme pēc sakārtotākas vides, vadlīnijām, rekomendācijām, kas palīdz šajā procesā. Pētniece uzskata, ka specifiski risinājumi dažādu formātu medijiem atšķirsies, taču iespējami rekomendētie principi, kas būs kopīgi un noderīgi visiem medijiem.

Filips Lastovskis pieļauj, ka var pastāvēt paralēlas vadlīnijas, – Ētikas padomes un pašu mediju izstrādātas. Taču viņš vērš uzmanību uz mediju formātu daudzveidību, tāpēc uzskata, ka lietderīgāki būtu visai nozarei vienoti pamatprincipi, rekomendācijas, savukārt par niansēm precizējumu un kļūdu situācijās jālemt pašiem medijiem, jo “katrs labāk zina savu virtuvi” un katra medija redakcijas politika ir citādāka. Tam piekrīt arī Sigita Roķe un Pauls Raudseps – varētu būt kopīgi principi, uzstādījumi, apņemšanās, ne detalizētas vadlīnijas, jo mediju formāti atšķiras. Sigita Roķe uzsver, ka LTV pamatprincipi ir skaidri: “ja kļūdījies, tad labo!”

Pēteris Zirnis uzskata, ka medijiem, izstrādājot savu redakciju vadlīnijas, palīdzētu priekšdarbs, piemēram, prakses izpēte, dažādi piemēri. Tie palīdzētu redakcijām izvērtēt un izvēlēties, kā rīkoties dažādās situācijās.

